O’ZBEK MILLIY MATOLARIMIZNING SHAKL HOSIL QILISH XUSUSIYATLARI VA LIBOS DIZAYNIDA TA’LIM, SA’NAT MUSHTARAKLIGI MUAMMOLARI.

Pardayeva Muharram Bazarbayevna
pardayevamuharram@gmail.com
Toshkent to’qimachilik va yengil sanoat insitituti assistant
Ataxanova Feruza Zohirovna
Toshkentdagi Kimyo xalqaro universiteti professori,
san’atshunoslik fanlari bo’yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada O’zbek milliy matolarimizning tarixi, zamonaviy libos dizaynida matolarimizning shakl hosil qilish xususiyatlari hamda libos dizaynida ta’lim, sa’nat sohasidagi innavatsion jarayonlar haqida so’z boradi. Bu boradagi ishlar tahlil etilib, ularning moda dizayni va modaga ta’siri haqida ma’lumotlar keltiriladi. Xalqimizning boy madaniy ma’naviy, ma’naviy merosini o’rganish va keng targ’ib etish, milliy hunarmandchilik hamda zamonaviy moda va dizayn sa’nati uyg’unligini ta’minlash, dunyo hamjamiyatini o’zbek ma’daniyatini sa’nati bilan horijga yaqindan tanishtrish. Tarixni o’rganish ko’plab yo’qolib ketayotgan bebaho yodgorliklarimizning hilma-hilligini qayta tiklash va xalqimizning dunyoga tanitishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: abr, trafaret, libit, abrband, brus-dastgoh, dizayn-loyihalash, to’qimachilik, libos shakli.

Аннотация. В этой статье рассказывается об истории узбекских национальных тканей, особенностях формообразования наших тканей в современном дизайне одежды, а также об инновационных процессах в области образования и искусства в дизайне одежды. Проанализированы работы в этой области, приведены сведения о дизайне моды и их влиянии на моду. Изучение и широкая пропаганда богатого культурного, духовного наследия нашего народа, обеспечение гармонии национальных ремесел и современного модного и дизайнерского искусства, ознакомление мирового сообщества с искусством узбекской культуры за рубежом. Изучение истории служит возрождению многообразия бесценных памятников, исчезающих, и популяризации нашего народа во всем мире.

Ключевые слова: абр, трафарет, либит, абрбанд, брус-станок, дизайн-проектирование, текстиль, форма одежды.

Annotation. This article discusses the history of Uzbek national fabrics, the characteristics of our fabrics in shaping modern clothing design, and innovative processes in the fields of education and art in clothing design. Works in this area are analyzed, and information is provided on their influence on fashion design and trends. The article aims to study and widely promote the rich cultural and spiritual heritage of our people, to ensure harmony between national crafts and modern fashion and design art, and to familiarize the global community with Uzbek cultural

ISSN 3030-3907

art abroad. Studying history serves to restore the diversity of our invaluable monuments that are disappearing and to introduce our people to the world.

Keywords: abr, trafaret, libit, abrband, beam-machine, design-design, textile, clothing form.

Kirish:

Bugungi kunda O'zbekistonda bo'lib o'tayotgan turli tanlov va festivallarda namoyish etilayotgan zamonaviy, milliy liboslarda yangidan yangi milliy matolarimizning ko'rinishi, to'qilish sifati, matodagi naqshlar dizayni, yangliklarni kuzatish mumkin. Alohida ta'kidlab o'tish joizki, turli madaniy-tarixiy manbalarga murojat qilishlarning har xil qo'llanishida aksariyat holda zamonaviy libos loyihlashning milliy matolarimizning "shakl" hosil qilish turlariga kam e'tibor berilmoqda. Ko'pincha loyihalar dekorativ bezagi, rangi, matoning fakturasi hisobiga amalga oshiriladi. Lekin "yaratilgan liboslarning o'ziga xosligi va yutug'i o'zbek milliy matolarimizning shakl hosil qilishidir". Libos loyihalashda va uni tayyorlashda badiiy, texnik va ijtimoiy masalalarning yechimini o'z ichiga oluvchi kompleks, murakkab jarayondir. Ushbu jarayonga murojat qilishimiz, libos dizaynida yangidan yangi kolleksiyalar yaratish, zamonaviy kiyimlar ishlab chiqarishda o'zbek milliy matolarining tarixiy bo'limlarini o'rganib va dizaynerlar uchun liboslarni yaratishda texnologik yangi innavatsiyalarni qo'llanilishini taxlil etishni taqazo qiladi. Ayniqsa bu borada izchil faoliyat yuritayotgan hunarmand ustalarni xar tomonlama qo'llab-quvatlash va rag'batlantirish bo'yicha olib borilayotgan keng ko'lamli ishlar tobora rivojlanmoqda. Ma'lum tarixiy davrni ifodolovchi shakl bu izlanish jarayonida kelib chiqadi.

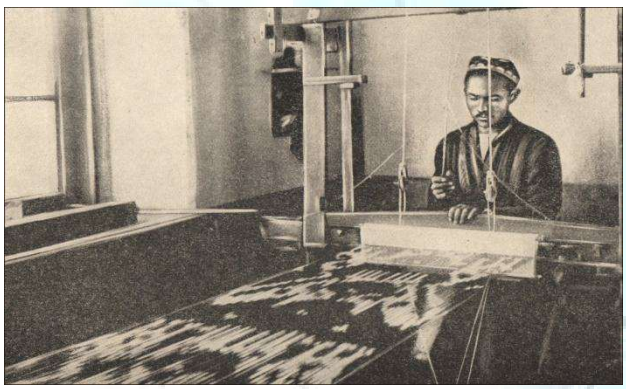
Mavzuning asosiy qismi. Zamonaviy modaning rivojlanish jarayonlarini o'rganish va liboslarni yaratishdagi texnologik innovatsiyalarni qo'llanishini taxlil etishni taqozo qiladi. Zamonaviy modaning rivojlanishi ijtimoiy va madaniy makonning inson shaxsini shakillanishiga ta'sir qiluvchi, zamonaviy libos dizaynini jaddallashtiruvchi muhim elementlaridan biridir. Bugungi kundagi moda tendensiyalari almashinuvining jaddalashib borayotgani, kiyimning yangicha turlari va dizaynini yaratish imkonini kengaytiradigan innavatsion texnologiyalarning ko'payishi, innavatsion texnologiyalarining rivojlanishi tempiga mos ravishda kiyim modellarining dizaynini yaxshilashni tahlil qilishni taqazo etadi.

O'zbek xalqi tarixida insonlarning kiyim-kechaklari tarix bilan uzviy bog'liq, u moddiy-ma'daniy yodgorliklar milliy o'ziga xosligini aks ettirib, etnik belgilar bilan ajralib turadi. Dizayning tarixi insoniyatning tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. Hozirgi zamon texnikasi o'tmish texnikasi asosida vujudga kelgan. Biroq, o'tmishdagi ihtirolar, prinsiplar ko'p holda o'zini saqlab qoladi. To'qimachilik texnikasi iptidoiy jamoa tuzumi davrlaridan ma'lum. Kishini o'rab olgan tabiat yashash uchun kurash jarayonida tanani sovuqdan saqlash choralarini qidirishga, ya'ni o'ziga kiyim yaratishga majbur etdi. Dastlab oddiy yigirish, to'qish, to'g'ri va ko'ndalang joylashtirilgan iplarni to'qish usulida kiyim uchun surp tayyorlash hech qanday mexanik asbobsiz, odam qo'l panjaralari va kafti yordamida

ISSN 3030-3907

amalga oshirilgan. Inson tajribasi ortishi jarayonida oddiy tayoqdan ip yigirish quroli sifatida foydalanish fikri kelib shu davrdan boshlab bu jarayon asta-sekin mukammalasha bordi hamda urchuqqa aylandi. Urchuq yigirish jarayoni kiyim uchun ip tayyorlashni tezlashtribgina qolmay, hatto ip yigirishning mehnat unumdorligini oshirish hamda bir me'yorlikni, mahsulot sifatini ham ta'minladi. Urchuqdan keyin qo'l charxini kashf etish Hind yigiruvchilarini yangi yigirish qurolining birinchi yigiruvchisiga aylantirdi. Charxda yigirishning yuzaga kelishi to'qimachilk texnikasi rivojlanishining ikkinchi davri boshlanishiga asos bo'ldi. O'rta Osiyo gazmollarini ishlash va ularga gul solish texnikasi murakkab ish edi. Ularga gul-naqsh solishda ikki xil uslub qo'llanilganki, bu esa yo'l-yo'l va abr uslubida to'qilar edi. Matolarga gul bosishning usullaridan abrli iplar bilan gul solingan, bo'yoqlari yoyiq, qimmatbaho ipak gazmollarni ishlab chiqarishda qo'llanilgan. Abr matolarini kashf etuvchilar ikki yo'nalishdagi mutaxassislar: hunarmand-mussavvirlar naqshlarni tuzuvchilar, naqshlarni ip asoslariga o'tkazuvchilar va hunarmand-to'quvchilar naqshlarni matolarga mujassamlashtirganlar. So'nggi vaqtgacha mato ishlab chiqarish bo'yicha butun murakkab qiyin jarayon abrlik rasmlari bilan O'zbekistonda qo'lda bajarilar edi. Hozirgi vaqtda reja bo'yicha abrlik matolarining qo'l bilan ishlab chiqarilishi mashina bilan almashtirilayapti. Yangi texnikani joriy etish bilan bir qatorda parallel yangi naqshlarni yaratish usullari ham olib borilmoqda. Bu izlanishlar xalqning boy amaliyotidan uzluksiz holatda olib borilgan, hunarmandlar tomonidan avloddan avlodga saqlanib kelgan.

1-rasm.

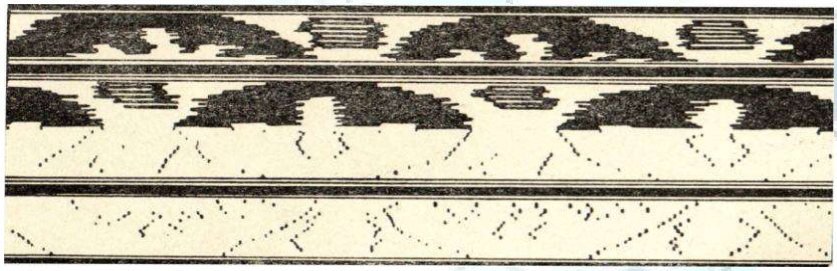
O'rta Osiyo xalq og'zaki ijodi asarlari ichida shunday afsonalar bor-ki, unda abrlik naqshlarning paydo bo'lishi yozib o'tilgan, ularda aytilishicha "Abr" naqshlar suvda suzadigan bulutlarga taqqoslab ishlangan bo'lsa, yana bir boshqa tasvirda hovuzga to'kilgan yog'dagi kamalak dog'lariga qarab ishlangan.

"Abr" usuli bilan asos iplarini bo'yash texnikasi juda murakkab qiyin qo'l mehnatiga asoslangan va katta mahorat talab etadi. Asos uchun saralab tayyorlangan iplar 200, 300 metr uzunlikda maxsus dastgohda kichik tugunlarga bo'linadi. Libit deb ataluvchi iplar miqdori har bir libitga (40 yoki 60) matoni maxsus eniga va uning qalinligiga bog'liq. Libitlar bir-birlari bilan juft bo'lib bog'langan va bruslar dastgohlar ramkasiga o'riladi. Bruslar o'rtasidagi masofa ishlangan rasim rapport

ISSN 3030-3907

uzunligiga bog'liq. U 14 metr va 2.25 metr o'rtasida tebranishi mumkin. Libitlar bilan tashkil topgan yuzada, suv bilan aralashtirilgan qurimda, mussavir-abrbandchi yarim naqshni bosadi. Vertikal o'qdan, ko'ndalang zinalar chizig'i bo'yicha konturlarini belgilaydi. Hunarmandlar an'anaviy naqshlarini yoddan bilib, eskiz va trafaretlardan foydalanishmaydi. Ranglar bo'yicha naqshni ishlab chiqish, asta-sekin rasm elementlarini bo'yash usulida olib boriladi, turli ranglarga naqsh detallari almashinib rezervatsiya qilinadi, libit maydonlarini qalin paxta iplari bilan bog'lash yo'li bilan olib boriladi. Hozirgi vaqtda hunarmandlar turli kimyoviy bo'yoqlarning yaxshilarini qo'llashmoqda, anilin bo'yoqlarining ustunligi o'simliklarga nisbatan ko'p miqdorda ishlab chiqarilishidadir. Hammasi ranglar kiritilib mustahkamlangandan so'ng, asos chayiladi, tugunlardan bo'shatilib quritilgandan keyin, juft libitlar tarqatilishi boshlanadi, ko'plab ko'chalarda 10 metrlar uzunlikda hunarmandlar kamalak rangga bo'yalgan shoyi asosni tortishadi. Ular o'ralib qolgan iplarni libitlarni bir-birlaridan ajratadi. Keyingi jarayon rasimni “qo'yishdan iborat”, juft libitlarni ajratishadi va vertikal ikki tomonga joylashtiriladi, undan keyin XIX asrga kelib, yo‘l-yo‘l gul solingan matolar xilari keng rasmlar bo‘lib ketdi. Ip gazlama, shoyi, nim shoyi gazmolarga shu uslubda gul solina boshlandi. Ushbu naqshlar va ranglar ishlov berish jarayonida maxsus tayyorlangan "libit" yoki iplar yordamida amalga oshiriladi. Har bir "libit"ning uzunligi, qalinligi va ranglari naqshning oxirgi shaklini belgilaydi. 2-rasm. Naqshlarni yaratishda ko‘proq tabiiy bo‘yoqlar, masalan, marena (ruyan), zarbuning ildizlari, sofor yoki malva kabi o‘simliklardan olinadigan bo‘yoqlar qo‘llaniladi. 3-rasm. Bu tabiiy bo‘yoqlar matoning rangini uzoq vaqt davomida saqlab qolishga yordam beradi, va ularning ta’siri o‘zgacha sifatni ta’minlaydi. Har bir mato va uning naqshi xalqning qadriyatlari va urf-odatlarini aks ettirgan.

2-rasm. Tortilgan libitlarga naqsh konturlarini tushirish

3-rasm. Naqsh tushirish jarayoni. Pastda: libitlardagi hoshiya chiziqlar, tepadan bo’yalgan naqsh. Tarxiy muzey fondidan.

ISSN 3030-3907

O’zbekistonda 1988 yilda Namangan viloyati Pop tumani Munchoqtepa qishlog’idagi arxeologik qazilmalarda topilgan mato parchasining rangi jigarang, to’q qizil ekanligi elektron mikroskopda, rengenografiya va boshqa usullar bilan aniqlandi. Bu matoning tanda va arqoq iplari tabiiy ipakdan bo’lib, polotno o’rilishda to’qilgan. Qadim zamondan Markaziy Osiyo davlatlari va ular atrofidagi Afg’oniston, Eron, Iroq, Suriya va Pokistonda rang-barang nafis ayollar uchun xonatlas, atlas, nafis yengil shoyi gazlamalar, og’ir beqasam va adraslar ishlab chiqarilgan. Avtomatik to’quv dastgohlarining taraqqiyoti XX asrning boshlarida to’quvchilikka tanda va arqoq iplarini tayyorlash texnologik jarayonlari va mashinalarining takomillahstirishning ham talab etadi. Ayniqsa, hozirgi kunda Markaziy Osiyo, jumladan O’zbekiston orqali to’g’ridan ko’plab to’g’ri chet davlatlariga va Yevropaga tabiiy tolalarning olib o’tilishi, ajdodlarimizning ipakchilk rivojlanishiga qo’shgan katta hissalarini ko’rsatadi. Ota-bobolarimiz qurt boqish va shoyi gazlamalar to’qish sirlarini bilganliklari, dastlab ishlab chiqarilgan atlas, adras, shoyi o’rilishli gazlamalarni to’qishga muvaffaq bo’lganlar.

Tadqiqot natijalari. O’zbekistonda mato va material tayyorlash, tikuvchilk, shakl hosil qilishdagi innavatsion texnologiyalarning dizaynda qo’llanilishning tahlili moda va fan, sa’nat orasidagi muloqot shakillarining faollashuvini taqozo etishini ayon qildi. Hozirgi kunda dunyoda tabiy tolali, gigenik xususiyatlari yaxshi gazlamalar bilan chegaralanmay sog’liq uchun foydali, istemol, texnologik talablarga javob beradigan zamonaviy materiallar ishlab chiqish va milliy matolarimizni ishlab chiqish ustida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish. O’zbekistonda materiallarning estetik, texnologik, ishlab chiqarish talablarini qondiradigan texnik va tejamkorlik hususiyatlarini yaxshilash bo’yicha qator ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borish. Dizayn sohasi sa’nat, fan, to’qimachilik va ishlab chiqarish tutashuvidagi soha bo’lganligi sababli, tegishli tashkilotlar va sanoat korxonalari, tadbirkorlar, dizaynerlar bilan hamkorlik aloqalarni mustahkamlashni hamda hamkorlikdagi loyihalarni amalga oshirishi mexanizmlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda hozirgi kunda, zamonaviy texnologiyalar yordamida abrlash usulining bir qismi avtomatlashtirilgan, ammo an’anaviy usullar, ayniqsa, mahalliy hunarmandlar tomonidan qo‘llaniladigan jarayonlar hali ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ustalar, ayniqsa, yosh avlodga bu san’atni o‘rgatishda davom etmoqdalar, va bu orqali xalqning boy madaniy merosi saqlanib qoladi. Shuningdek, zamonaviy tahlilchilar va olimlar abrlash texnologiyasining rivojlanishini o‘rganishda davom etishmoqda. Bunday tadqiqotlar nafaqat O‘rta Osiyo, balki butun dunyo uchun qimmatli madaniy resursni kashf qilish imkonini beradi. Shunday qilib, abrlash usuli va unga xos naqshlar, nafaqat xalq san’ati sifatida, balki zamonaviy libos dizayn va modada ham keng qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan texnologiyalarga aylanishi ehtimoldan holi emas. O’zbek milliy matolaridan foydalanib zamonaviy liboslar loyihasini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar

ISSN 3030-3907

1. E.Olimboyev, Sh. Davirov “To’qimachilik sanoati mahsulotlari va ularni ishlab chiqrish texnologiyasi” Toshkent-2002, 55-bet.
2. Nafisa Sodiqova “O’zbek milliy kiyimlari XIX-XX asrlar” “Sharq” nashiryoti matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. Toshkent-2003.
3. Hasanbayeva G. K. Shomansurova M. Maxsus kompozitsiya-T. :Yangi asr avlodi, 2007
4. Hasanboeva G.K. “Kostyum dizayni” (5150900 Dizayn (kostyum) va 5320900 Yengil sanoati buyumlari konstruksiyasini ishlash va texnologiyasi (tikuv buyumlari) yo’nalishlarida tahsil oluvchi bakalavr talabalari uchun darslik).
5. O’zb. Milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashiryoti-Toshkent. 2000 yil.
6. Быстрова Т.Ю. Вещи. Форма. Стиль: введение в философию дизайна. – Екатеринбуруг: Кабинетный учитель, 2017.-374с.
7. X.X. Komilova, U.A. Vohidova. “Loyihalash”, 2017.
8. http://cyberleninka.ru/article/n/analiz-obraznogo-resheniya-kostyuma-v-razlichnye-istoricheskie-periody-na-materiale-fotografiy-zhurnalnoy-grafiki-i-chertezhnyh
9. X.X.Kamilova, N.A.Isahojayeva, K.R.Fuzailova, “Kostyum kreativ grafikasi” (5150900 Dizayn (kostyum) va 5320900 Yengil sanoati buyumlari konstruksiyasini ishlash va texnologiyasi (tikuv buyumlari) yo’nalishlarida tahsil oluvchi bakalavr talabalari uchun darslik), 2017

ISSN 3030-3907